

Московский психолого-социальный институт, 2007. – 128 с.

15. Эриксон Эрик Г. Детство и общество / А.А.Алексеев (науч. ред); А.А.Алексеев (пер. с англ.). – 2. Изд., перераб. и доп. – СПб.: Ленато, Фонд “Университет Кн.”, 1996. – 592 с.
16. Эриксон Эрик. Идентичность: юность и кризис: Учеб. пособие: Пер. с англ./ А.В.Толстых (общ. ред. и предисл.) – 2 изд. – М.: Флинта и др., 2006. – 341 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
17. Эриксон Э. Трагедия личности. – М.: Алгоритм; Эксмо, 2008. – 256 с.

This article is about the basis approaches to the problem of creisise identity teenagers.

Key words: identity, creisise identity, identification.

Отримано: 10.12.2009

УДК 159.954:82 – 053.67

О.А.Кривопишина

Психологічні особливості індивідуалізованого простору письменників та поетів

У статті проаналізовано психологічні особливості індивідуалізованого простору організації психіки письменників і поетів. Досліджено не випадковий зв'язок між особливостями ландшафту і своєрідністю національної ментальності або окремої творчої особистості. Доведено наявність впливу географічного простору на формування творчої особистості.

Ключові слова: індивідуалізований простір, творча особистість, часово-просторова матриця, ландшафтність творчості, вербально-художні тексти.

В статье проанализированы психологические особенности индивидуализированного пространства организации психики писателей и поэтов. Исследована неслучайная связь между особенностями ландшафта и своеобразием национальной ментальности или отдельной

творческой личности. Доказано наличие влияния географического пространства на формирование творческой личности.

Ключевые слова: индивидуализированное пространство, творческая личность, временно-пространственная матрица, ландшафтность творчества, вербально-художественные тексты.

Актуальність. Питання про “геополітичну” природу людської психіки гуманітарною наукою розробляється досить давно, і останнім часом особливо активно. Першими були філософи, філологи і культурологи, які досліджували вплив географічного простору і на формування окремої особистості, і на специфіку характеру окремої нації, вбачаючи не випадковий зв’язок між особливостями ландшафту і своєрідністю національного менталітету або окремої творчої особистості. Нарешті долучилася до цього процесу “ландшафтного” осмислення особистості і психологія, в якій набула нової сили лінія часо-просторового осмислення психіки людини, намічена ще Піаже.

Мета дослідження: здійснити психологічний аналіз особливостей індивідуалізованого простору письменників та поетів.

Сучасна філософія географічного простору представлена перш за все дослідженнями В. А. Подороги.

Для нашого дослідження дуже цінним є висновок, зроблений дослідником у книзі “Прояв і зміст. Ландшафтні світи філософії” [11; див. також 3] стосовно впливу конкретних географічних образів у становленні філософських творів (на прикладі творчості Кіркегора, Ніцше, Хайдеггера).

На думку В. А. Подороги, однією із важливих умов формування філософського світогляду (абстрактного, очищеного від впливів “хронотопу”) є перебування у порубіжному, перехідному просторі, або просторі-на-межі, що, по-перше, дуже сильно стимулює і саме філософствування, і певною мірою визначає саму його структуру. Завдяки цьому самі межі “...немов розпоршуються, дифузують, відкриваючи зовнішнє внутрішньому, і навпаки”, а інтер’єр “...є стійким образом цієї дифузії Зовнішнього у Внутрішньому” [там саме, с. 77-78].

Дослідник показує, як мислення Кіркегора “набуває рис екзистенціальної картографії”, геобіографія і творчість Ніцше “зосереджені повністю в межах перехідних просторів, які визначаються автором не як маргінальні, але як проміжні, нейтральні, що не займають певної позиції до центру” [там саме], філософствування ж Хайдеггера просто неможливе поза географічним простором, ключове поняття його філософствування – Dasein – споконвіку є просторовим: “...людина невіддільна від

“свого” простору, існування в якості Dasein є “просторовим”, усі зусилля думки означають не що інше як прокладання шляху в певному ландшафті; образ ландшафту породжується швидкістю самої думки” [11].

Цей висновок (в інверсованій формі) стосується іншого типу письма – літературно-художнього. Тут на перший план виходить, навпаки, своєрідність, неповторність ландшафту (і ширше – часопросторових впливів від широкого загального “геополітичного” простору до мікропростору, згорненого до інтер’єру).

“Письмо як своєрідний інваріант географічного простору містить у собі багаті можливості для образно-географічних досліджень літературних творів. Поступове розгортання й представлення письма як унікального географічного процесу дозволяє проаналізувати зворотні зв’язки в умовній системі “образ – реальність” [там саме].

Як відзначають дослідники, найбільш інтенсивні модифікації й власне моделювання географічних образів характерні для культурної географії, особливо для досліджень культурних ландшафтів. Географічні образи немов пронизують певну культуру, надають їй неповторності й унікальності, а свідомість географічного простору передбачає й осмислене майбутнє, його ж “окультуреність” безпосередньо проявляється в кількості і якості географічних образів, які ніби представляють і виражають цей простір у культурі [9].

При цьому просторовість тлумачиться як “простір процесів, узятих разом з думкою про них, із практикою”, а родові географічні образи (місце, район, простір, територія) є генетично взаємозалежними, оскільки діяльність по розрізненню “матеріальної тканини світу” й по усвідомленню, ідентифікації змістів веде до їхнього природного впорядкування [5].

“Розуміючи особистість як конфігурацію життєвого простору, ми приходимо до очевидності: інстинкт виживання індивіда спонукає до інтеграції в життєве середовище, здійснюваної через структурування особистості” (виділено нами. – *О.К.*) [15].

Прикладом “геополітичного паспорту” окремої країни може слугувати образ Русі-Росії, який упродовж довгого часу формувався як імперський (але досить роздроблений, якому були притаманні риси ізольованості відокремленості від зовнішнього світу і який, зрештою, й породив і особливу геополітичну формулу російської долі): окремі “сегменти” Русі ніби самоутворюються, становлячи собою окремі острівці, а сама Русь, розширюючись, відразу або поступово перетворює приєднані території в ті ж

острівці, які прагнуть самозамкнення, але в межах “острова Росія” [14; 4, с. 375-376]. Тобто геополітична матриця Росії представляє собою досить автономний механізм породження або відтворення стандартних, ніби штампувальних, геополітичних образів (своєрідних матрьошок) – двоспрямованих: на швидке й своєчасне виділення, а потім відгородження від навколишнього світу.

Мало того дослідникця поняття просторовості в культурі О. А. Лавренова [6; 7] взагалі ставить “з ніг на голову” (а по суті – “з голови на ноги”) положення про ландшафтність творчості (і відповідно психіки особистості, в тому числі – творчої), кажу чи про те, що в цьому випадку доречно говорити про автономне існування географічних образів, які ніби живуть і розвиваються усередині художніх творів за власними законами.

З погляду вивчення генезису ці образи можна класифікувати, упорядковувати за окремими авторами, окремими творами або рядом творів одного письменника [7].

Тобто мова йде якраз про функціонування своєрідних аналогів КФ – комунікативних фрагментів (чи ширше – наративних структур дискурсу, про які знає семіотика), явлених у географічних (часо-просторових) вимірах.

Характерним прикладом тут може слугувати роман Андрія Платонова “Чевенгур”, проаналізований В. Подорогою та Д. Замятіним [12; 2]. Географічні образи “Чевенгура” являють собою пульсуючі утворення. Чевенгур і навколишній степ періодично ніби наступають один на одного й викидають у чужорідний їм простір своїх “представників”, які автоматично змінюють частину основних параметрів цих географічних образів. Їхнє стиснення або розширення змінює хід дії, і основна дія роману поступово концентрується суто географічно, а система взаємозалежних географічних образів “Чевенгура” являє собою накладення базисного, материнського реального географічного простору (якась частина реальної Воронезької губернії) і набагато більш умовного й по суті метафізичного простору центральноазіатських степів і напівпустель [2, с. 82–90].

Протилежний приклад – роман Франца Кафки “Замок”. Тут простір Села, яким пересувається головний герой, розростається до величезних розмірів, але при цьому має строго замкнену, спрямовану всередину топологію. Простір Замка, навпаки, є невідомим, лянним і ніби нависає хмарою над Селом. Він є метафізичним, що періодично змінює свої якості залежно від відносин із простором Села [там само]. На відміну від простору Платонова, простір Кафки генетично – “шизоїдний, розщеп-

лений”. Незавершеність самого роману наочним способом ніби ілюструє й саму просторово-географічну незавершеність письма Кафки [там само, виділено нами. – О. К.]

Покажемо на схемах варіанти побутування географічного простору “усередині художніх творів” (і свідомості) окремих авторів вербально-художніх текстів за допомогою нашого інваріанту, про який ми говорили в попередніх дослідженнях.

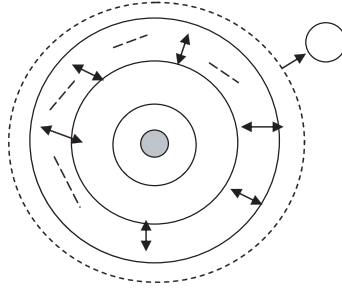

Рис. 1. Модель індивідуалізованого простору творчої особистості (Андрій Платонов)

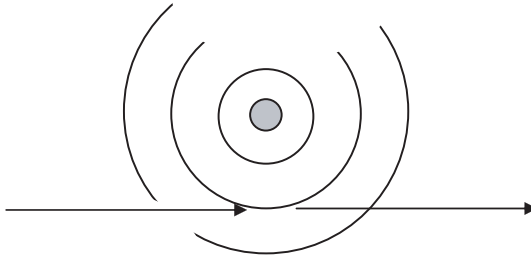

Рис. 2. Модель індивідуалізованого простору творчої особистості (Франц Кафка)

Для Володимира Набокова “Особливістю “ілюзорних” хронотопів: екзотичного, ідилічного й іронічного – є те, що всі вони створюються свідомістю головного героя роману. Кожний з “ілюзорних” хронотопів так чи інакше пов’язаний із творчим процесом, із намаганням, здійсненим чи ні, написати книгу про цей світ, відтворений в уяві літератора” [8] (див. рис. 3).

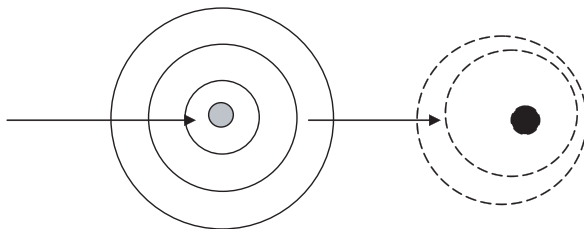

Рис. 3. Модель індивідуалізованого простору творчої особистості (Володимир Набоков)

Мова може йти про типологію декількох творчих особистостей, поєднаних загальним “текстом культури”, як це робить, наприклад, відомий дослідник культури Михайл Ямпольський у книзі “Демон і Лабіринт (Діаграми, деформації, мімесис)” [16], зокрема, пишучи про Достоевського і Гоголя (глава “Конвульсивне тіло: Гоголь і Достоевський”; згадаймо також так званий “петербурзький текст”, виділений В. Топоровим):

“Тіло формує свій простір, який для виразності будемо називати “місцем”. Воно вписується в “місце” і формує його собою. У книзі виникає безліч таких “місць” – це гніздо, яке ліпить своїм тілом птах, це маска, що знімається з обличчя людини, це лабіринт, у якому фіксуються рухи, що відбуваються в ньому, це тканини, що вібрують у такт рухам танцівниці, це сад, міметично відтворюючий образи пам’яті” [16, с. 7].

Далі дослідник розвиває свою думку про “тілесну партитуру”, посилаючись на В. Подорогу (а у нашій термінології, запозиченій з теорії динамічних систем, – цьому терміну відповідає термін фрактал, фрактальний відбиток), будь-якого тексту, відзначаючи: “Якщо розуміти процес читання як “психоміметичний процес” (вислів Подороги), то текст може бути майже без залишку зведений саме до статусу “тілесної партитури”” [там само, с. 20].

Подорога так описує роботу тексту Достоевського (хоча, без сумніву, цю характеристику можна віднести й до Гоголя): “...Достоевський у своїх описах руху персонажів не бачить, що він сам описує, він тільки показує, що емоція “цікавість” визначається деякою швидкістю переміщення тіла Лебедєва в просторі, нею же створюваному, саме вона зчіплює ряд дієслівних форм, які, будучи неадекватні ніякому реальному руху тіла, проте створюють психоміметичний ефект переживання тіла, захопленого нав’язливим прагненням викликати в Іншому зустрічний рух і тим самим зняти емоційну напругу психоміметичною подією”.

Дії персонажів, на думку Подороги, тільки підсилюють міметичний ефект письма, дієслівних форм, синтаксичних конструкцій” (виділено нами. – О.К., згадаймо також наш аналог – виділені Б. Гаспаровим комунікативні фрагменти – КФ, за допомогою яких створюється вербальний текст) [там саме].

Автор наводить цитату про М. Гоголя: “Він був геніальний живописець зовнішніх форм, і зображенню їх, до чого одного був здатний, надав якимись чарами таку життєвість, майже скульптурність, що ніхто не помітив, як за цими формами нічого в сутності не приховується, немає ніякої душі, немає того, хто б носив їх” – і зазначає: “Зауваження Розанова цікаве тим, що ставить знак рівності між життєвістю й скульптурністю, між крайнім ступенем правдоподібності й відчуженістю руху в камені” [там само].

Переважна більшість авторів вербально-художніх текстів (якщо не всі без винятку) ясно усвідомлюють те, що саме “просторовість” живе в них і в них проявляється в різних формах.

Послухаємо свідчення деяких із них:

“Це помилка – приписувати мені “стиль”, цінувати мій “стиль” і т.п. У мене немає стилю – у мене, як помітив Сен-Жон Перс, є “пульс”. І цей пульс відповідає моїй фізіології, моїй суті, моєму природному ритму, істеричній задишці, яка так чи інакше позначається в мене в кожній фразі. Але цю здатність передавати своє внутрішнє клекотання не потрібно приписувати якомусь стилю або талантові. Немає в мене ні таланту, ні стилю, у мене є ритмічний тон, в основі якого, поряд з іншим, мій стан більш-менш повсякчасної напруженості” [16] (тут і далі у прикладах підкреслено нами. – О.К.).

“Людина є сума Світу, скорочений конспект його; Світ є розкриття Людини, проекція її” (Павло Флоренський).

З бесіди Соломона Волкова з Йосифом Бродським:

“[Волков:]

Тому що воно заново відкривало офіційно ніби неіснуючий – принаймні, у поезії – бік Ленінграда. До речі, як ви воліли називати це місто – Ленінградом, Петербургом?

[Бродський:]

Мабуть, Пітером. І для мене Пітер – це й палаци, і канали. Але, звичайно, моє дитинство привернуло мене до гострого сприйняття індустріального пейзажу. Я пам’ятаю відчуття цього величезного простору, відкритого, заповненого якимись не дуже значними, але спорудами, що стирчать...

[Волков:]

Труби...

[Бродський:]

Так, труби, усі ці новобудови, що тільки ще починаються, видовище Охтинського хімкомбінату. Уся ця поетика нового часу...

[Волков:]

Саме можна сказати, що це, скоріше, проти поетики нового, тобто радянського, часу. Тому що задвірки Петербурга тоді просто перестали зображувати. Колись це робив Мстислав Добужинський...

[Бродський:]

Так, арт нуво!

[Волков:]

А потім ця традиція практично перервалася. Ленінград – і в образотворчому мистецтві, і у віршах – став дуже умовним місцем. А читаючий ваш вірш відразу згадує реальне місто, реальний пейзаж – його фарби, запахи.

[Бродський:]

Я завжди “стирчав” від індустріального пейзажу.

У Ленінграді це ніби антитеза центру. Про цей світ, про цю частину міста, про окраїни, дійсно, ніхто в той час не писав.

[Бродський:]

Ну, це думка про самотність... про неприхильність. Адже в тій, ленінградській, топографії – це все-таки дуже сильне розведення, колосальна різниця між центром і окраїною. І раптом я зрозумів, що окраїна – це початок світу, а не його кінець. Це кінець звичного світу, але цей початок незвичного світу, який, звичайно, набагато більше, величніше, так? І ідея була в принципі така: ідучи на окраїну, ти віддаляєшся від усього на світі й виходиш у справжній світ.

[Волков:]

У цьому я почувую якесь відштовхування від традиційного декоративного Петербурга. [Бродський:]

Я розумію, що ви маєте на увазі. Ну, по-перше, у Петербурзі вся ця декоративність носить трохи божевільний відтінок. І тим вона цікава. А по-друге, окраїни тим більше мені до душі, що вони дають відчуття простору. Мені здається, у Петербурзі найдужчі дитячі або юнацькі враження пов’язані із цим незвичайним небом і з якоюсь ідеєю нескінченності. Коли ця перспектива відкривається – вона ж зводить із розуму. Здається, що на тому березі відбувається щось зовсім чудове.

[Волков:]

Та ж історія з перспективами петербурзьких проспектів – здається, що наприкінці цієї довгої вулиці...

[Бродський:]

Так! І хоча ти знаєш усіх, хто там живе, і все тобі відомо задалегідь – байдуже, коли ти дивишся, нічого не можеш із цим відчуттям поробити. І особливо це враження сильне, коли дивишся, скажемо, із Трубецького бастиону Петропавлівської фортеці убік Нової Голландії вниз за течією й на той берег. Там усі ці крани, усе це чортовиння.

[Волков:]

Ця любов до окраїн пов'язана, можливо, і з вашим положенням аутсайдера в радянському суспільстві? Адже ви не пішли протоптаним шляхом інтелектуала: після школи – університет, потім пристойна служба і т.д. Чому так вийшло? Чому ви пішли зі школи, недоучившись?" [1].

І майже про нашу "фразу S": "Мистецтво – це повернуте дитинство" [10].

Процес взаємодії творчої особистості з навколишнім "часо-простором" відбувається таким чином: у першому – пасивному – періоді (звігнута частина лінії S) формування творчої особистості на тлі визрівання певних мозкових структур (вертикальних, горизонтальних, латеральних) відбуваються різні впливи на неї певних часо-просторових чинників, і, таким чином, формується своєрідна "часо-просторова матриця" майбутнього творця.

*Ця матриця під час завершального етапу становлення і остаточного визрівання всіх мозкових структур (опукла частина фрами S) вимагає нового втілення – у творчої особистості виникає свого роду "відповідь" на зовнішні впливи – бажання створити власний віртуальний простір (простір власне самотійної – оригінальної творчості), який спочатку проявляється у створенні власного **реального простору**.*

І її – фрами S – художній аналог:

"Я = не-я – вище положення всякої науки й мистецтва", – говорить Новаліс. – Людське Я повинне спочатку розчинитися в морі не-я, злитися з життям у цілому, втратити себе, зруйнувати, розчленувати, щоб потім зібратися заново (якщо, звичайно, вийде – без ризику тут не обійтися), вийти з водної стихії в оновленому, перетвореному вигляді. Умерти й народитися вдруге. Це буде вже нове Я, збагачене всією повнотою не-я.

Не випадково, коли про це говорять, увесь час звертаються до образу моря. Море – жіночне начало (Інь), воно означає занурення, зачаття, а сонячні відблиски, сонячні хлопчики (Ян), означають

спливання на поверхню, народження. Людина, подібно до сонця в міфі, вмирає й поринає у море, з якого потім виходить, повстає відродженою” [13].

Висновки. *Можна говорити про “геополітичну” природу людської психіки, досліджуючи вплив географічного простору і на формування окремої особистості, і на специфіку характеру окремої нації, вбачаючи не випадковий зв’язок між особливостями ландшафту і своєрідністю національного менталітету або окремої творчої особистості, усі зусилля думки означають не що інше як прокладання шляху в певному ландшафті; образ ландшафту породжується швидкістю самої думки (В. А. Подорога).*

У літературно-художньому типі письма (на відміну від філософського) на перший план виходить своєрідність, неповторність ландшафту (і ширше – часо-просторових впливів від широкого загального “геополітичного” простору до мікропростору, згорненого до інтер’єру). “Письмо як своєрідний інваріант географічного простору”, “поступове розгортання й представлення письма як унікального географічного процесу дозволяє проаналізувати зворотні зв’язки в умовній системі “образ – реальність”” [він же].

Географічні образи немов пронизують певну культуру, надають їй неповторності й унікальності, при цьому просторовість тлумачиться як “простір процесів, узятих разом з думкою про них, із практикою”, а родові географічні образи (місце, район, простір, територія) є генетично взаємозалежними, оскільки діяльність по розрізненню “матеріальної тканини світу” й по усвідомленню, ідентифікації змістів веде до їхнього природного впорядкування (Г. Д. Костинський).

Особистість постає як конфігурація життєвого простору, “інстинкт виживання індивіда спонукає до інтеграції в життєве середовище, здійснюваної через структурування особистості” (виділено нами. – О.К.) (Л. С. Яковлев).

Доречно говорити про автономне існування географічних образів, які ніби живуть і розвиваються усередині художніх творів за власними законами (О. А. Лавренова).

У термінах семіотики в такому випадку кажуть про функціонування своєрідних аналогів комунікативних фрагментів [Б. Гаспаров] (чи ширше – наративних структур дискурсу), явлених у географічних (часо-просторових) вимірах.

Мова може йти про типологію декількох творчих особистостей, поєднаних загальним “текстом культури”.

Список використаних джерел

1. Волков С. Диалоги с Иосифом Бродским OCR: Янко Слава Spellskesk: Шамиль Тынчеров / Соломон Волков. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://lib.ru/BRODSKIJ/wolkow.txt_Piece40.01
2. Замятин Д. Н. Империя пространства. Географические образы в романе Андрея Платонова “Чевенгур” / Д. Н. Замятин // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 82-90.
3. Замятин Д. Н. Феноменология географических образов. [Электрон. ресурс] / Д. Замятин: – Режим доступа: http://geography.in.ua/readarticle.php?article_id=2
4. Ильин М. В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий / М. В. Ильин. – М., 1997.
5. Костинский Г. Д. Географическая матрица пространственности / Г. Д. Костинский // Известия РАН. – 1997. – № 5. – С. 18. – Сер.: Географическая.
6. Лавренова О. А. Географическое пространство в произведениях американских писателей / О. А. Лавренова // Вестник Московского университета. – 1993. – № 3. – Сер. 5: География
7. Лавренова О. А. Художественное пространство русской поэзии XVIII века / О. А. Лавренова // Известия РАН. – 1998. – № 2. – С. 16. – Сер.: Географическая.
8. Морозов Д. В. Художественное время и пространство в русскоязычных романах В. Набокова 1920-1930 годов: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филолог. наук: спец. 10.01.01 / Д. В. Морозов; Ивановский гос. ун-т. – Иваново, 2007. – 19 с.
9. Новиков А. В. Культурная география как интерпретация территории / А. В. Новиков // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. – М., 1993. – С. 56–62. – Вып. 13.: Проблемы общественной географии.
10. Пантелеев А. И. Из старых записных книжек. 1924-1947 / Алексей Иванович Пантелеев. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.classic-book.ru/lib/al/book/1018>.
11. Подорога В. А. Выражение и смысл. Ландшафтные миры философии / В. А. Подорога. – М., 1995. – С. 77–78.
12. Подорога В. А. Евнух души. Позиция чтения и мир Платонова / Валерий Подорога // Альманах философской компаративистики. Параллели (Россия – Восток – Запад). – М., 1991. – Вып. 2.
13. Франк И. Портрет слова: опыт мифологемы / Илья Франк. – Ч. 2.: Чет и нечет, или Ритм истории. [Электрон.

- ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svistok.ru/print.php?arg=users¶m=Klaus&tid=4516517>
14. Цымбурский В. Л. Остров Россия (перспективы российской геополитики) / В. Л. Цымбурский // Политические исследования. – 1993. – № 5. – С. 234, 239, 369. – (Ильин М. В. Указ. соч.).
 15. Яковлев Л. С. Топологизация жизненного пространства (постмодернистский взгляд на социологию личности). [Электрон. ресурс] / Л. С. Яковлев. – Режим доступа: http://journal.seun.ru/j2000_2r/Socio/JakovlevLS.htm
 16. Ямпольский М. Демон и Лабиринт (Диаграммы, деформации, мимесис) / Михаил Ямпольский // Новое литературное обозрение: [науч. приложение]; ред. С. Зенин. – М., 1996. – Вып. VII.

This article considers psychological features of individual space of organisation of mentality of writers and poets. The influence of geographical space both on the formation of a certain individual and on the specific character of a certain nation has been proved, considering nonrandom dependence between peculiarities of the landscape and national mentality or a certain creative person.

Key words: individualised space, creative person, time-and-space matrix, landscape of creativity, verbal-and-art texts.

Отримано: 23.11.2009

УДК 159.9

І.В. Кряж

Типи ціннісно-диспозиційної структури особистості

Описано результати дослідження термінальних цінностей 511 міських жителів. Вивчено трифакторну структуру ціннісної організації, яку задано сенсами безпеки/стабільності, соціального домінування, насиченого внутрішнього життя (самотрансцендентності). Шляхом кластерного аналізу виявлено та описано типи ціннісно-диспозиційної структури, що розкривають специфіку ціннісної ієрархії особистості.